

İŞLEVSEL BAĞLAMIYLA RİZE AĞZINDAKİ ÜNLEMLER

Serap EKŞİOĞLU*

ÖZ

İnsanlığa ait heyecan, korku, üzüntü, sevinç, pişmanlık, istek, özlem, şaşkınlık gibi çeşitli duygu durumlarını veya düşünceleri yansıtmaya yönünden dünya üzerinde konuşulan tüm dillerde yer alan sözcükler olan ünlemler; çeşitli duyguların aktarılması veya eylemlerin ifade edilmesinde önemli işleve sahip bir sözcük türüdür. Duygu ve düşünceleri en kısa ve etkili bir şekilde anlatmaya yarayan görevli ve anlamlı sözcüklerdir. Hem yazı dilinin hem de konuşma dilinin ürünü olan ünlemler, konuşma dilinde daha da etkilidirler. Türklük Bilimi çalışmalarında tür, kapsam, sınıflandırma gibi çeşitli yönleriyle tartışılmalı bir konu olan ünlem, yapı ve kullanım yönünden isim, fiil gibi diğer dil unsurlarından farklılık gösterir. Tek başına bir anlamı olmayıp cümledeki bağlama göre anlam kazanan ünlemler, Türkiye Türkçesi ağızlarında birçok farklı işlevde kullanılmaktadırlar. Buna bağlı olarak Rize ağzındaki ünlemlerin kullanılışlarını işlevlerine göre tespit ederek değerlendirmenin amaçlandığı bu çalışmada öncelikle ünlemlerle ilgili alan yazını taranarak teorik alt yapı oluşturulmuştur. Daha sonra tarama ve derleme yöntemiyle Rize ağzındaki ünlemler belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda duygu değerleri ve cümledeki bağlama kattıkları anlamlar doğrultusunda Rize ağzında 141 ünlem ve bu ünlemlerin üstlendiği 25 işlev tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ünlem, Ünlemlerin İşlevleri, Rize Ağzı.

EXCLAMATIONS IN THE DIALECT OF RIZE WITH THEIR FUNCTIONAL CONTEXT

ABSTRACT

Exclamations, which are words in all languages spoken in the world to be used for reflecting various emotional states or thoughts such as excitement, fear, sadness, joy, regret, desire, longing, surprise belonging to all humanity, are a type of word that has an important function in conveying various emotions or expressing actions. They are the functioning and meaningful words that help to express feelings and thoughts in the shortest and most effective way. Exclamations, which are products of both written and spoken language, are even more effective in spoken language. Exclamation, which is a controversial subject in Turkish Science studies in terms of type, scope, and classification, differs from other language elements such as nouns and verbs in terms of structure and usage. Interjections, which have no meaning on their own but gain meaning depending on the context in the sentence, are used in many different functions in Turkey Turkish dialects. Accordingly, in this study, which aims to determine and evaluate the use of exclamations in the dialect of Rize according to their functions, firstly, the theoretical framework was established by scanning the literature on exclamations. Then, the exclamations in Rize dialect were determined by scanning and compilation method. As a result of the study, 141 exclamations and 25 functions undertaken by these exclamations were determined in the Rize dialect in line with their emotional values and the meanings they add to the context in the sentence.

Keywords: Exclamation, Functions of Exclamations, Rize Dialect.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.09.2023; Yayına Kabul Tarihi: 15.12.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, RİZE;
ORCID: 0000-0002-0011-4345, E-posta: serap.eksioglu@erdogan.edu.tr.

Giriş

Ünlemler; sevinç, üzüntü, heyecan, korku, şaşkınlık, acıma, kızgınlık, nefret, övünme, istek, rahatlama, beğenme/beğenmeme gibi çeşitli duyguların yansıtılması; seslenme, onaylama, emir verme, durdurma, soru sorma gibi eylemlerin ifade edilmesi için kullanılan bir sözcük türüdür. Çeşitli duygu ve düşünce durumlarını en yalın şekilde anlatmaya yarayan ünlemler, az sayıda sözcükle kapsamlı bir anlatım imkânı sağladıklarından sözlü ve yazılı anlatımda önemli bir işleve sahiptir. Sözlü anlatımdaki ünlemlerin ayırt edici özelliği vurgu ve tonlama iken yazılı anlatımda bu vurgu ve tonlamanın yerini ünlem işareti alır.

Bazı araştırmacılar tarafından dillerin doğuşu ünlemlere dayandırılmış, insanların çeşitli olaylar karşısında ruh ve bedenle ilgili duygularının etkisiyle çıkardıkları ünlemlerin, sözcüklerin oluşumunu sağladığı ve çeşitli kavramları karşıladığı ifade edilmiştir (Aksan, 2009, s. 96-97). Ünlemler dile kaynaklık etmektedir, ancak ünlemlerin dillerin doğuşunda temel bir unsur olduğunu söylemek güçtür. Dilde ünlemlerden meydana gelmiş sözcükler azdır. Örneğin “ağlamak” sözcüğü bunlardan biridir; çünkü dil, büyük ölçüde açıklamaya yarar. Dilin istem dışı ifade hareketleri olduğu zamanlarda ünlemler ortaya çıkar (Üçok, 1947, s. 38-39).

Türklük Bilimi çalışmalarında türü, kapsamı, sınıflandırması üzerine farklı görüşlerin olduğu ünlemin esas olarak amacı, alıcının alması gereken mesaja katkı sağlaması ve vericinin duygularını ifade ederken cümleye değer katmasıdır. Ünlemler ile pek çok duygu yansırken aynı zamanda dilin birçok işlevi de ortaya çıkmaktadır. Doğru ve etkili iletişimin gerçekleşmesinde de ayırt edici bir işleve sahiptirler (Somuncu, 2020, s. 72).

Ünlemler doğrudan isim ve fiiller gibi anlam önceliğine sahip sözcükler değildir, ancak işaret ettikleri anlam mutlaka vardır. Ünlemin söylendiği ortam, durum ve bağlam anlamının açığa çıkmasında etkilidir. Ünlem, bir isim ya da fiil olarak da kullanılıyorsa o sözcüğün anlamını üstlenir (Gedizli, 2015, s. 131). Cümle içerisinde yer aldıkları gibi tek başlarına bir cümle özelliği de gösterebilen ünlemler, cümlelerin yorumunda önemli bir işleve sahiptirler. Buna bağlı olarak da ünlem niteliğindeki unsur, tek başına bir anlatım ifade etmezken cümle içinde bağlama göre anlatım kazanır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Ünlemler, dil ve kültür yönünden önemli malzemeler içeren Türkiye Türkçesi ağızlarındaki sözlü iletişimde çeşitli duyguların, düşüncelerin ve değerlendirmelerin aktarılmasında önemli bir role sahiptirler. Türkiye Türkçesi ağızları, ünlemler yönünden zengin olup buna bağlı olarak da ağızlarda ünlemlerin birçok farklı işlevde kullanıldıkları görülmektedir. Buna dayanarak bu çalışmada çeşitli duyguları, heyecanları, düşünceleri ifade etmeye yarayan ve bazen de kalıplaşarak cümle niteliğinde olan ünlemlerin Rize ağızındaki kullanılışlarını işlevlerine göre tespit ederek değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmada önce ünlemlerle ilgili alan yazını taranarak teorik alt yapı oluşturulmuştur. Daha sonra tarama ve derleme yöntemiyle Rize ili ağızındaki ünlemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarama yöntemiyle *Türkiye’de Halk Ağızından Derleme Sözlüğü’nün* tüm ciltleri, Turgut Günay’ın *Rize İli Ağızları*, Ahmet Caferoğlu’nun *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Özhan Öztürk’ün *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük* (I.-II. Cilt) adlı çalışmaları ile Rize ağızı üzerine hazırlanmış bazı müstakil çalışmalar¹ taranmıştır.

¹ Coşkun, O. (2005). *Her Yönüyle İkizdere*. Kocaeli., Kara, İ. (2014). *Güneyce-Rize Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yay.

İncelemede alıntı yapılan eserin adı, ilgili ünlemin yanında parantez içinde kısaltılarak sayfa numarası ile birlikte gösterilmiştir. Örnek olarak alınan ünlemlerin alıntı yapılan kaynaktaki imlası değiştirilmemiştir. Derleme yöntemiyle de birçok kaynak kişiyle görüşülmüş ancak bu kaynak kişilerin bir kısmından Rize ağzındaki ünlemler hakkında herhangi bir bilgi alınmadığı için yalnızca bu konuda bilgi veren kişiler çalışmaya dâhil edilmiş ve çalışmanın sonunda bu kaynak kişilerin listesi verilmiştir. İşlevlerine göre ünlemler değerlendirilirken başta Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi* ve Oya Külebi'nin "Türkçede Ünlemlerin Kullanımbilim (Pragmatics) Yönünden İncelenmesi"² adlı çalışmalarındaki ünlemlerle ilgili sınıflandırmalarından yararlanılmakla birlikte bazı değişikliklerle Rize ağzındaki ünlemler, bağlamdaki anlatımlarına göre işlevsel olarak sınıflandırılmıştır.

1. Ünlemin Tanımı

Arapçadaki *nida* sözcüğüne karşılık türetilen ve "ses" anlamındaki *ün+* ismine isimden fiil yapma eki olan *+le-* ve fiilden isim yapma eki olan *-m* getirilerek oluşturulmuş olan "ünlem" sözcüğüne, TDK *Güncel Türkçe Sözlük*'te "1. Türlü duyguları anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelime, nida: *Ah! oh!, şak, çat* gibi. "2. Ünlem işareti" (2009, s. 2058) olmak üzere iki anlam verilir. Çeşitli araştırmacıların ünlem üzerine tanımları ise şu şekildedir:

Ahmet Cevat Emre, ünlemlerin eski avazları, haykırışları andıran sözcükler olup en içten kopma anlatış araçları sayılacağını ve sese verilen tonun yardımıyla, heyecanlı duyularımıza en canlı bir anlatışla tercüman olduklarını ifade eder (1945, s. 553-564). Kononov, dil bilgisi ögesi olarak görmediği ünlemi duyguları ve istekleri ifade etmeye yarayan, değişmeyen ve dil bilgisi özelliklerine sahip olmayan bir dil ögesi şeklinde tanımlar (1956, s. 363).

Gencan, bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen sevinç, korku, üzüntü, acıma, şaşma duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan sözcükler şeklinde ifade eder (1975, s. 143). Bilgegil, ünlemi "ses, çığlık" şeklinde ifade ederek çeşitli duygu ve arzularla zapt olunamayan heyecanlar yüklenen, bazen örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleinkine denk olabilen insan ses, çığlık ve sözler (1984, s. 229) şeklinde tanımlarken Bozkurt, ünlemleri duyguları ya da doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcükler olarak belirtir (1995, s. 316).

Ergin, ünlemleri his ve heyecanları, sevinç, keder, nefret, hayıflanma, coşkunluk, gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri, tasdik, ret, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlar (2003, s. 349) olarak tanımlamaktadır. Banguoğlu'na göre ünlem, bir duyuyu veya dileği canlı bir şekilde bazen tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan sözcüklerdir (2007, s. 396). Gülensoy, yansıma sözcükleri de ünlemlere dâhil ederek ünlemi bir duyguyu, düşünceyi anlatan ya da tabiat sesini yansıtan sözcükler olarak ifade eder (2000, s. 425-426).

Ediskun, bir heyecanın etkisiyle ağızdan çıkararak duyguları canlı bir şekilde anlatmaya yarayan kelimeler (2010, s. 322) olarak tanımlarken Korkmaz, ünlemin işlevini geniş tutarak ünlemi, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları

² Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay., Külebi, O. (1991). "Türkçe Ünlemlerin Kullanımbilim (Pragmatics) Yönünden İncelenmesi". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1(10), 10-34.

onaylamaya, redde ve tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir sözcük türü olarak ifade eder (2003, s. 1140).

Karahan, ünlemlerin cümlelerin herhangi bir yerinde bulunan ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlelerin anlamına yardımcı olan öğeler olduğunu belirterek yüklem tamamlayıcısı olan özne, nesne, zarf gibi öğelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım ettiklerini açıklar (2005, s. 70-71).

Vardar ise ünlemi konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren, korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama vb. durumları belirten ve tek başına tümce oluşturabilen sözcük olarak açıklamaktadır (2002, s. 206).

Yukarıda verilen ünlem ile ilgili tanımların yanında Türklük Bilimi çalışmalarında daha birçok araştırmacı ünlem ile ilgili benzer tanımlar yapmıştır. Bu tanımlarda genellikle ünlemin bir sözcük türü olup olmadığına değinilmekte birlikte anlam ve işlev olarak sınırlarının tam olarak çizilemediği görülmektedir. Ünlemleri sadece görevli sözcükler değil aynı zamanda anlamlı sözcükler olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü ünlemler, bazen bir ya da birden fazla cümleyle anlatılabilecek bir durumu tek bir sözcükle daha etkili bir şekilde ifade edebilirler. Ünlem niteliğindeki sözcüklerin yanında dildeki bazı sözcüklerin/sözcük gruplarının da cümledeki bağlama göre dua, beddua, istek, emir, teşekkür etme, kutlama, yardım isteme, özür dileme, kızgınlık, abartma, övünme gibi daha birçok duygu durumunu ve düşünceleri ifade etmek için ünlem niteliğinde kullanıldığı dikkate alınmalıdır. Buna bağlı olarak da ünlemin işlevleri daha kapsamlı olarak değerlendirilmelidir.

2. Sözcük Türü olarak Ünlem ve Ünlemin Tasnifi

Türklük Bilimi çalışmalarında ünlemler çeşitli araştırmacılar tarafından ya bağımsız bir sözcük türü olarak kabul edilmiş (Banguoğlu, 2000, s. 396; Ediskun, 1992, s. 322; Koç, 1997, s. 275; Atabay vd., 1983, s. 181; Gencan, 1979, s. 479; Bilgegil, 2009, s. 223) ya da bağımlı bir sözcük türü olarak "edat" türü içinde (Deny, 1941, s. 676; Ergin, 2009, s. 349-352, Hacıeminoğlu, 1984, s. 284-308; Karaağaç, 2012, s. 437-438) değerlendirilmiştir. Her iki yaklaşımın yanında Zeynep Korkmaz ise edatlardan ayrı bir tür olarak kabul ettiği ünlemleri, "görev ve anlamları" yönünden ele almıştır³. Ünlem, herhangi bir sözcük türü içinde yer almayıp tek başına kullanılabilen bağımsız bir sözcük türüdür. Gramer konularını Arap gramerinin kalıplarına göre işleyen bazı dil araştırmacıları, ünlemleri kendi başlarına bir anlamları olmadığı, isim, fiil vb. anlamlı sözcükler gibi çekime girmeyip sözcükler türetmedikleri gerekçesi ile görevli sözcük olarak kabul ederek edat türünün içinde değerlendirmişlerdir (Korkmaz, 2009, s. 1145).

Ünlemler de edatlar gibi doğrudan belirli bir kavramı karşılamayıp yapım ve çekim eki alamazlar ancak anlam yönü öncelikli olan ünlemler, çeşitli işlevlerde kullanılabilirler. Ancak edatların böyle bir özelliği yoktur. Ünlemler, bağımsız olarak kullanıldıklarında bir anlam/anlatım ifade ederler, çekime girebilirler, isme dönüşerek özne, belirtili nesne, tümleç gibi görevlerde bulunabilirler. Ayrıca cümle değeri taşıyan sözlerdir. Tek başına kullanıldıkları gibi (eyvah!, yeter!, haydi! vb.) anlam gereğine göre cümlelerin başında ya da sonunda da bulunabilirler. Bu özelliklerine göre incelendiğinde ayrı bir sözcük türü olarak değerlendirme gereği ortaya çıkmaktadır.

³ Ayrıntılı olarak bk. Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.

Ünlemler, ifade ettikleri anlamlara veya yapılarına göre tasnif edilmiştir. Ünlemi edat türü içinde değerlendiren bazı araştırmacılar⁴ genel olarak ünlemleri “seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları, cevap edatları” şeklinde sınıflandırır (Ergin, 2009, s. 350-352; Hacıeminoğlu, 1984, s. 284-308; Gülensoy, 2000, s. 425-426; Karaağaç, 2012, s. 437-438). Ünlemi edattan bağımsız bir sözcük türü olarak kabul gören araştırmacılar ise genellikle asıl ünlemler, ünlem gibi kullanılabilen sözcükler/sözcük grupları ve yansımalar⁵ (Banguoğlu, 2000, s. 399; Ediskun, 2010, s. 322; Koç, 1997, s. 276, Atabay vd., 2003, s. 184; Bilgegil, 2009, s. 234) şeklinde bir sınıflandırma yaparlar. Diğer yandan Kononov, ünlemleri yapıları bakımından “ilkel ve birleşik” olarak belirttikten sonra “tek bir sözcük veya tümce olarak kullanılan ünlemler” olarak sınıflandırır (1956, s. 739). Gencan ise “çağrı ünlemleri ya da dokunaklı ünlemler, duygusal ünlemler” olarak ayırır ancak bu ayrımın kesin olmadığını da ifade eder (1949, s. 431).

Ünlemlerin tanımı, kapsamı, sınıflandırılması hususları “Türk Gramerinin Sorunları” toplantısına da konu olmuştur. Toplantıda Zeynep Korkmaz, ünlemlerin asıl ünlemler ve diğer sözcük sınıflarından ifade ve anlam bakımından ünlem yerine geçen sözcükler şeklinde iki gruba ayrılması ile asıl ünlemlerin de kendi içinde bir alt sınıflandırmasının olması gerektiğini belirtir. Şükrü H. Akalın, asıl ünlemlerin “duygu” ve “heyecan ifade edenler” ile “seslenmeler” olarak iki grupta incelenebileceğini ifade ederek “asıl ünlem” olarak nitelendirdiği ünlemlerin içerisine duygu ve heyecanları ifade edenler ile seslenmeleri alırken; ünlem olabilen sözcükler sınıfına ise hemen hemen her sözcüğün ünlem olarak kullanılabilceğini savunur ancak “cevap edatları”, “gösterme edatları” gibi terimlerin karışıklığa sebep olacağını belirtir. Hamza Zülfikar, dilde öncelikle asıl ünlemlerin belirlenip sözlüklerde “Bunlar ünlemdir.” denmesi gerektiği ve herkesçe ünlem olduğu kabul edilen sözcüklerin ayrılarak geri kalanların gerektiğinde ünlem görevinde, gerektiğinde de isim görevinde kullanılan şekiller olduğunun söylenebileceğini vurgular. Zülfikar, ünlemlerin 1. asıl ünlemler (ah, vah ...), 2. seslenme ünlemleri (hey, ey...), 3. gösterme ünlemleri (işte, nah, tuh...) olmak üzere üç ana gruba ayrılabilceğini vurgulayarak bunlar dışındaki ünlemlerin kesin olarak ünlem gibi kullanılan isimler, sıfatlar olduğunu ve bunların da sınıflandırılması gerektiğini belirtir (TGS, 2011, s. 618-645). Toplantıda ünlemlerin sınıflandırılması konusu çözüme kavuşamazken bağımsız bir sözcük türü olduğu görüşü kesinlik kazanmıştır.

3. Ünlem Niteliğindeki Kelimeler

Doğrudan doğruya ünlem olarak kullanılan *a!*, *eee!*, *ah!*, *ay!*, *hey!*, *oo!*, *ey!* gibi sözcüklerin yanı sıra dua, beddua, emir ifade eden *Yarabbi!*, *Tanrım!*, *git!*, *yaz!*/*yazınız* gibi sözcükler ile seslenme esnasında *Beyefendi!*, *Ayşe Hanım!* gibi ünvanlar, kişi adları hatta “selam dur!”, “konuşmayı bırak!” gibi tümceler bile ünlem görevini üstlenebilir. Ünlemler; *ah vah!*, *hay hay!*, *vah vah!* gibi ikileme şeklinde de kullanılabilirler.

İsim, sıfat, zamir, zarf, fiil gibi sözcükler, söz dizimi ve tonlama yönlerinden ünlemlere uydurularak ünlem gibi kullanılabilir. Haykırma tonunda söylenen sözcükler de ünlem sayılabilir (Banguoğlu, 2011, s. 399). Örneğin “bilet!”, “sakallı!”, “dürüm dürüm!”, “valide!”, “itiyorlar!”,

⁴ Deny, “Nidalık edatlar” olarak adlandırdığı ünlemi “çağrılı nidalar” ve “dokunaklı nidalar” olarak ikiye ayırır ancak bu ayrımın kesin olmadığını da ifade eder (1941, s. 676).

⁵ Kononov, ünlemlerin yansımalarla hiçbir ilgisinin olmadığını ileri sürer (1956, s. 70). Hamza Zülfikar da, ses yansımaları sözcüklerin “ünlemler” içinde küçük bir yeri olduğunu ve bu sözcüklerin “ünlem” konusundan ayrı olarak ele alınıp işlenmesi gerektiğini ifade eder (2011, s. 607).

vb. Bu sözcüklerin ünlem değeri kazanmasında konuşma dilinde diğer kelimelerden farklı tonda ve vurguda söylenmeleri, farklı ünlü uzunlukları, ünsüz ikizleşmeleri ve durguları (Akalin, 2011, s. 597) etkili olmaktadır. Ancak bu sözcükler, asıl ünlemler olmayıp konuşucunun ifadelerine bağlı olarak geçici ünlem niteliği kazanmış sözcüklerdir.

Yansıma/ses taklidi sözcüklerin “ünlem” türüne dâhil edilip edilemeyeceği araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Bazı araştırmacılar (Koç, 1990, s. 231-290; Külebi, 1990: Atabay vd., 2003, s. 155-173; Hengirmen, 2006, s. 197-199; Bilgegil, 2009, s. 229-239; Ediskun, 2010, s. 322) yansımaları ünlemler içinde değerlendirirken bazıları da (Kononov, 1956, s. 70; Gencan, 1979, s. 479-492; Zülfikar, 2011, s. 604-607) yansımaların ünleme dâhil edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Örneğin “Kapıya tak tak vurdu.”, “Çocuk, rap rap yürüyor.”, “Su, fokur fokur kaynıyordu.” cümlelerindeki “tak tak, rap rap, fokur fokur” ikilemeleri, ses taklidi/yansıma sözcüklerden oluşmuştur. Bu sözcükler ile “ahh!, oo!, oh!, ey!, vah vah!” gibi ünlemler işlevsel yönden farklıdırlar.

Yansıma/ses taklidi sözcükler, hareketi sınırlandıran sözcüklerdir. “Şırıldamak, vızıldamak, fokurdamak vb.” örneklerinde olduğu gibi bunların yapım ekleri ile genişlemiş şekilleri de yansımadır. Ünlemler ise yapım ekleri ile genişlemezler ve çekime girmezler. Bu nedenle ses taklidi/yansıma sözcüklerin ünlem olarak değerlendirilmemeleri gerekir (Baydar, 2016, s. 142).

4. İşlevlerine Göre Rize Ağzındaki Ünlemler

Ünlemler, genellikle konuşucu merkezli olup Jakobson tarafından geliştirilen dilin altı temel işlevinden (1. Duyusal (anlatımsal) işlev, 2. Çağrı işlevi, 3. Gönderge işlevi, 4. Şiirsel işlev, 5. İlişki işlevi, 6. Üstünlük işlevi ve iletişimin gerçekleşmesi için gerekli olan altı etmene bağlanmaktadır: 1. Konuşucu, 2. Dinleyici, 3. Gönderge, 4. Bildiri, 5. Oluk, 6. Düzgü (Jakobson, 1960, s. 350-377) duyusal (anlatımsal) işlevin gerçekleşmesinde rol oynamaktadırlar.

Yapılan incelemeler sonucunda birçok araştırmacının işlevlerine/anlamalarına göre ünlemleri genellikle 1. Duygu ünlemleri 2. Seslenme ünlemleri 3. Gösterme ünlemleri 4. Soru ünlemleri 5. Cevap ünlemleri olarak beş grupta incelediği görülmektedir. Turgut Baydar, bu sınıflandırmaya “yönlendirme ünlemleri”ni ekleyerek ünlemleri altı gruba ayırır (2016, s. 143). Bu çalışmada Korkmaz ve Külebi’nin tasniflerinden yararlanmakla birlikte bazı ekleme ya da değişikliklerle Rize ağzındaki ünlemler, niteliklerine ve işlevlerine göre **1. İçe Dönük Ünlemler** (Duygu Ünlemleri), **2. Dışa Dönük Ünlemler** olarak iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. İçe dönük ünlemler kendi içerisinde “**a.** Acıma ifade eden ünlemler, **b.** Sevgi, şefkat ifade eden ünlemler, **c.** Sevinç ifade eden ünlemler, **ç.** Beğenme, hayranlık ifade eden ünlemler, **d.** Bıkkınlık, usanma, umursamama ifade eden ünlemler, **e.** Karamsarlık, memnuniyetsizlik ifade eden ünlemler, **f.** Hatırlama, hatırlatma, ihtimal, tahmin ifade eden ünlemler, **g.** Özlem, istek, ısrar, itiraz ifade eden ünlemler, **ğ.** Kızgınlık/öfke, sitem, uyarı, nefret, beddua, sabırsızlık ifade eden ünlemler, **h.** Korku, heyecan, uyarı, çekinme ifade eden ünlemler, **ı.** Abartma, övünme/üstünlük ifade eden ünlemler, **i.** Şaşkınlık ifade eden ünlemler, **j.** Pişmanlık, özür bildirme, rica, yalvarma, rahatlatma/rahatlatma ifade eden ünlemler, **k.** Karşı çıkma, tehdit, durdurma/engel olma, susturma ifade eden ünlemler, **l.** Beğenmeme ifade eden ünlemler, **m.** Telaş, aniden olma ifade eden ünlemler, **n.** Yönelme, teşvik ifade eden ünlemler, **o.** Üzüntü, çaresizlik ifade eden ünlemler, **ö.** Pekiştirme ifade eden ünlemler, **p.** Alay etme, küçümseme ifade eden ünlemler” olmak üzere 20

alt grupta değerlendirilirken “dışa dönük ünlemler” **a.** Seslenme ünlemleri, **b.** Gösterme ünlemleri, **c.** Sorma ünlemleri, **ç.** Cevap ünlemleri, **d.** Yönlendirme ünlemleri olmak üzere beş alt grupta değerlendirilmiştir.

1. İçe dönük Ünlemler (Duygu Ünlemleri)

İçe dönük ünlemler (duygu ünlemleri), insanın çeşitli duygu ve heyecanlarını yansıtan ünlemlerdir. Bu gruptaki bazı ünlemler, bazen farklı duygu veya heyecanları anlatmak için de kullanılabilir. Buna bağlı olarak ünlemi cümledeki bağlama kattığı anlatım incelikleri dikkate alınıp değerlendirmek gerekir. Bu ünlemler kelime yapılarındaki ses sayılarına göre değerlendirildiğinde “a!, e!, o! vb.” tek sestem oluştukları gibi “ay!, hey!, vah!, aman!, yahu!, haydi!, aferin vb.” iki veya daha fazla sestem de oluşabilmektedir. Bunun yanında bazen bir sözcük grubunun ya da bir cümlenin tamamının da vurgu ve tonlama aracılığıyla ünlem niteliği taşıdığı görülmektedir.

a. Acıma ifade eden ünlemler

beh: Acıma bildiren ünlem (Yolbaşı-Rz.), (DS, s. 445).

b. Sevgi, şefkat ifade eden ünlemler

alayım kadani! (kadalaruni alayim!): yaşlı kadınların küçüklere sevgi ifadesinde kullanılan ünlem (GRS, s. 30).

anam çesilsun sağa!: “annem kurban olsun sana” anlamında sevgi ifade eden ünlem (GRS, s. 36).

hutuli: Annenin çocuğuna karşı kullandığı “yavrım, canım” anlamında sevgi ifade eden ünlem (Çayeli-Raşot) (KAS, s. 543).

o kısacunli: Kız çocuklarını sevmek, okşamak için ünlem ifadesi olarak kullanılır (GRS, s. 270).

kada: yaşlı kadınların küçüklere sevgi ifadesinde kullandıkları ünlem (GRS, s. 242).

kidi kidi: Çocuğu gıdıklama ünlemi (GRS, s. 270).

c. Sevinç ifade eden ünlemler

çudi: Çocukların ilgisini çekmek ve onları sevindirmek için “cee” karşılığında veya gizlendikten sonra görünürken kullanılan ünlem ifadesi (GRS, s.134).

i hu hu: Hemşin ve İkizdere Cimil yöresine özgü sevinç narası; özellikle horonlarda coşan oyuncuların ağzından duymak mümkündür (KAS, s. 549).

ç. Beğenme, hayranlık ifade eden ünlemler

anana: Hayranlık bildiren ünlem (KK 2).

d. Bıkkınlık, usanma, umursamama ifade eden ünlemler

bağa ne: “bana ne!” anlamında umursamama ifade eden ünlem (GRS, s. 51).

beni yedun!/yedun beni!: “beni bitirdin, bıktım senden” anlamına gelen ünlem ifadesi (GRS, s. 51).

derdume idi!/o derdi varum! /varım oni derdume!/durdume varum oni/seni!: “onu mu/seni mi düşüneceğim, ne olacağını o düşünsün/sen düşün, bana ne” anlamında umursamama ünlem ifadesi (GRS, s. 146).

ya kover beni!: “bırak beni artık” anlamında bıkkınlık ifade eden ünlem (HYİ, s. 210).

e. Karamsarlık, memnuniyetsizlik ifade eden ünlemler

başuna yansun!: “işine, yardımına ihtiyacım yok, sende kalsın” anlamında isteksizlik/memnuniyetsizlik ifade eden ünlem (GRS, s. 57).

f. Hatırlama, hatırlatma, ihtimal, tahmin ifade eden ünlemler

a dur a!: “yok canım, olamaz” anlamında hatırlama ifade eden ünlem (KK. 5).

aha: Hatırlama ifade eden bir ünlem (KAS, s. 31).

Allahise: “Allahını seversen, Allah aşkına, aman Allahım” anlamında ünlem ifadesi (GRS, s. 32).

Adı hatırlanamayan şey için:

“adi ne idi/ne çağururdi/ne işitirdi allahise!”

balacı(m): “belki, inşallah” anlamında ünlem (GRS, s. 53).

g. Özlem ifade eden ünlemler

ey kiti, ey gidi: Geçmişte yaşanan olayları, yılları hatırlarken özlem ifadesi içeren duygusal ünlem (Rz.), (KAS, s. 367).

há:

“eski dertlerden ne bileyim? olar gelu geç’miş, ónuttuk há!” (RİA, s. 253)

ğ. Kızgınlık/öfke, sitem, nefret, beddua, sabırsızlık ifade eden ünlemler

afkur!/afkurma!: Konuşması istenmeyen, konuşmasından rahatsız olunan kişiye bağırarak söylenen, kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 23).

a kaybol!/kaybol!: “defol git!, çekil git önümden!” anlamına gelen ünlem ifadesi (GRS, s. 18).

Allahise: “Allahını seversen, Allah aşkına, aman Allahım” anlamında sitem ifade eden ünlem (GRS, s. 32).

aluyi bağa!: “beni almaya başlıyor, kafam atıyor, kızıyorum, bana koymaya başlıyor” anlamında kızgınlık ifadesi olan ünlem (GRS, s. 34).

“aluyi bağa marazum!”

astoş!: “yok olası” anlamında beddua ifade eden ünlem (Gündoğdu-Rz.), (DS, s. 348).

Başuna yansun!: “işine, yardımına ihtiyacım yok, sende kalsın” anlamında kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 57).

beh: Öfke bildiren ünlem (Yolbaşı-Rz.) (DS, s. 445).

Bi ceket اساسun!: Erkeğe “erkek çocuğun olmasın” anlamında beddua ifade eden ünlem (KK 4).

Çopek corsun süratini!: “onu görmek, onunla karşılaşmak istemiyorum.” anlamında kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 131).

çorlan!: “Zehir zıkkım ye, zıkkımlan” anlamında beddua ifade eden ünlem (Rz. ilçe ve köyleri), (DS, s. 1272).

da/dâa: Cümlelerin sonuna getirilerek, vurgu ve tonlaması cümleye kızgınlık, sabırsızlık anlamı katabilir (KAS, s. 295).

“Ula yúrisäna da!”

Derdume idi!/O derdi varum /Varım oni derdume/Derdume varum oni/seni: “onu mu /seni mi düşüneceğim, ne olacağını o düşünsün/sen düşün, bana ne” anlamında kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 146).

kısacunli (olasun): “kısa ömürlü; ölesice” anlamında beddua ifade eden ünlem (GRS, s. 270).

Nalet ol kaybol!: “başından git, gözüm görmesin seni, belanı başka yerde bul” anlamında ünlem ifadesi (GRS, s. 337).

Nalet olsun!: “lanet olsun, keşke olmasaydı” anlamında beddua ve kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 337).

O(y)/Vay başuma celenler!: “başıma neler geldi, bu damı başıma gelecekti” anlamında sitem ifade eden ünlem (GRS, 345).

payi vuh: “(Kadın kadına) Senden beklemezdim, nasıl yaparsın” anlamında sitem ifade eden ünlem (HYİ, s. 200).

“Payi vuh! Senden hep bole mi çekeceğüm.”

h. Korku, heyecan, uyarı, çekinme ifade eden ünlemler

anana: Korku ifade eden ünlem (Çayeli, Rz.), (KK 2).

Allahise: “Allahını seversen, Allah aşkına, aman Allahım” anlamında uyarı ifade eden ünlem (KK. 1).

beh: Korku, çekinme bildiren ünlem (Yolbaşı-Rz.) (DS, s. 445).

cidi: gidi; uyarı için kullanılan ünlem (KK 3)

“Cidiii uşak, kafanı koparacağüm!”

dema!/demani!: “deme onu, bu denecek şey değil, bunu kimseye söyleme” anlamında uyarı ifade eden ünlem (GRS, s. 144).

“Demani! Rezil olarak, adami culerler.”

hâ: Uyarı ifade eden ünlem (RİA, s.197).

“... eski zaman içinde, pire padişah iken, o, zamanda ben ve'zir idum hâ, unutma!...”

vûy: Korku bildiren ünlem (DS, 4111).

yua: Korku bildiren ünlem (DS, 4312).

ı. Abartma, övünme/üstünlük ifade eden ünlemler

Kurban olusun başa!: Kadınların karşılıklı ağız dalaşı yaparken “ben senden daha iyiyim” anlamında söyledikleri üstünlük/övünme ifade eden ünlem (GRS, s. 294).

ohöv: Abartma ifade eden ünlem (RİA, s. 28).

“herif baktı ki, ohöv! tatlılar olmuş...”

i. Şaşkınlık ifade eden ünlemler

a dur a!: “yok canım, olamaz” anlamında şaşkınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 19).

aha/ahan: “İşte, bak burada, bak gör” anlamına göstermeye bağlı olarak şaşkınlık ifade eden ünlem (Çayeli ve çevresi-Rz.), (RİA, s. 211).

“aha bi ‘melan! gel ustine...”

anana: Şaşkınlık ifade eden ünlem (Çayeli-Rz.), (KK 2)

arama: Cümle başında “yok canım sen de”, “ne demezsin” anlamında şaşkınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 39).

beh: Şaşkınlık ifade eden ünlem (Yolbaşı-Rz.), (DS, s. 445).

dersun!: “ne diyorsun, öyle mi, sanmıyorum” anlamında şaşkınlık ifade eden ünlem (GRS, s.148).

e: Şaşkınlık ifade eden ünlem (KAS, s. 1081).

e Tengriçkimi: “aman Allahım” anlamında şaşkınlık ifade eden ünlem (Çamlıhemşin –Laz)

o: Şaşkınlık ifade eden ünlem.

“o, ‘nene,” dedi... (RİA, s.199)

uğ: Şaşkınlık ifade eden ünlem.

“heşuf öre: “uğ! gettum, vuşuldum.” efendım saba da aşti.” (RİA, s. 287)

vu!, vuu!: Şaşkınlık ifade eden ünlem (KAS, s. 1164).

ya ne!: Şaşkınlık ifade eden ünlem (RİA, s. 24).

“ya ne, bu fiyatlıdu ç’ok yav!”

yua: Şaşkınlık ifade eden ünlem (DS, s. 4312).

j. Pişmanlık, rahatlama/rahatlatma ifade eden ünlemler

beh: Pişmanlık ifade eden ünlem (Yolbaşı-Rz.), (DS, s. 445).

da/dâa: Vurgu ve tonlaması cümleye pişmanlık anlamı katan ünlem (KAS, s. 295).

ey kiti/ey gidi: Geçmişte yaşanan olayları, yılları hatırlarken pişmanlık ifadesi içeren duygusal ünlem (KAS, s. 367).

öh: Rahatlama ifade eden ünlem (RİA, s. 241).

“öh! bi yemâk ta yerum ya...”

k. Karşı çıkma, tehdit, durdurma/engel olma, susturma ifade eden ünlemler

a: Tehdit ifade eden ünlem (GRS, s. 83).

“kafani koparacağum a!”

a dur a!/dur a!: “Dur bakalım, biraz dur” anlamında karşıdakini susturma ifade eden ünlem (GRS, s. 19).

“a dur a! Abu halalen bi içi laf edeyim da!”

“dur a! abu halalen bi içi laf edeceğum, pak beni.

a sucut dur!: “Sus, konuşma!” anlamında ünlem (GRS, s. 19).

arama: Cümle başında “yok canım sen de”, “ne demezsin” anlamında inkâr, karşı çıkma ifade eden ünlem (GRS, s. 39).

cidi: gidi; tehdit için kullanılan ünlem (GRS, s. 83).

“cidi uşak! Kafani koparacağum a!”

hu: Çocuğa pis bir şeye tutmaması veya sümkürmesi için söylenen ünlem ifadesi (GRS, s. 218).

na/naa: İnkâr, yalanlama için kullanılan ünlem (KAS, s. 87).

o kaybana da ander!: “ne demezsin, daha neler, yok o kadar da değil” anlamında ünlem ifadesi (KK 3).

öş öş: “sus, kısa ses” anlamında susturma ifade eden ünlem (DS, s. 3358).

“öş öş! Kes konuşma.”

l. Beğenmeme ifade eden ünlemler

beh: Beğenmeme bildiren ünlem. (Yolbaşı-Rz.), (DS, s. 445)

ya: Bazı durumlarda beğenmeme ifade eden ünlem.

“o istedu’ğundan daha eyisi, ya! Bi bak oni.” dedi.(RİA, s. 21)

“ev i’ç’ini par’kalum ya dónelum hayata.”(RİA, s. 25)

m. Telaş, aniden olma ifade eden ünlemler

fut: Ani ve bir kerecik olan şeyler için ünlem ifadesi.

“Konuşuyuduk. Fut citti!” (GRS, s. 199)

“Hiş bişesi yoktu. Fut eldi!” (HYİ, s. 176)

n. Yönelme, teşvik ifade eden ünlemler

heleçça yuçça/hellassa yalessa: Birlikte ağır bir şeyi kaldırırken veya hareket ettirirken beraber aynı anda hareket etmek için ünlem ifadesi (KAS, s. 504), (GRS, s. 181).

o. Üzüntü, çaresizlik ifade eden ünlemler

o vay beni vay bana/o vay bağa koronami: “başıma neler geldi, yazıklar olsun bana, ben şimdi ne yapacağım” anlamında üzüntü ve çaresizlik ifade eden ünlem (GRS, s. 345; KAS s. 446).

ö. Pekiştirme ifade eden ünlemler

ahan: “Yine, gene” gibi kelimeleri pekiştirme ünlemi (HYİ, s. 157).

“Ahan! Gene işe gitmedi.”

daa/dâ: Bazen pekiştirme ifadesiyle ünlem olarak kullanılır.

“ula ç’imen bitmez olu mi? bu topraktı dâ!(RİA, s. 223)

“cel al beni daa!”, “bi akıl ver bağa da! Ne edeceğüm.” (KAS, s. 295)

p. Alay etme, küçümseme ifade eden ünlemler

eh: Küçümseme ifade eden ünlem.

“eh, oğlum” dedi, “kızı^o mi ki ‘kultardun,” dedi. (RİA, s. 2)

Eyi halun var!: “ne mutlu sana, bir şeyden haberin yok, aklın kesmiyor” anlamında alay ifade eden ünlem (GRS, s. 187).

Kırklanacasun!: “kirden pastan iyice temizlenmen lazım” anlamında alay ifadesi olan ünlem (GRS, s. 269).

Ne mutli keyfune!: “yaptığın fazla, gereksiz ayrıntı.” anlamında küçümseme ifade eden ünlem (HYİ, S. 197).

2.Dışa Dönük Ünlemler

Bu gruptaki ünlemler, insanın dış dünyada kendi dışındaki kişilerle, hayvanlar veya nesnelere olan iletişimini “seslenme (hitap), gösterme, sorma, cevap verme (Korkmaz, 2009, s.1173) ve yönlendirme” yollarıyla ortaya koyan ünlemlerdir.

a. Seslenme (Hitap) ünlemleri

Seslenme (hitap) ünlemleri, kişiler arasındaki yakın ya da uzak ilişkilerle doğrudan ilgili olup konuşanın/hitap edenin ifadesini alıcıya/muhataba yöneltirken alıcının/muhatabın dikkatini

çekmek ve konuşanın ona yöneldiğini göstermek için kullanılan ünlemlerdir. Bu ünlemlerde alıcının/muhatabın dikkatini çekmek esastır⁶.

Seslenme sözleri ile seslenme ünlemleri işlevleri yönünden benzerlik gösterdikleri için seslenme sözlerinin ünlemler içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalı bir konudur. Seslenme sözleri ile seslenme ünlemleri, birbirinden bağımsız olarak kullanıldığı gibi birlikte de kullanılabilir. Yalnızca seslenme ifade eden “e!, ey!, hey!, hop!, o!” gibi ünlemler olduğu gibi seslenme sözlerinin önüne gelerek seslenme ifadesini kuvvetlendiren “ey arkadaş!, hop birader !” gibi ünlemler de vardır. İsim, fiil, sıfat, zamir gibi türündeki sözcükler, aynı zamanda ünlem göreviyle kullanılıp seslenme bildirebilir (Demirbaş, 2017, s. 2158).

a/o kada: “evladım, bana baksana” anlamında seslenme ünlemi (GRS, s. 345).

alayım kadani! (kadaruni alayım!): yaşlı kadınların küçüklere seslenirken kullandıkları ünlem (KK 3).

anaka: “anne, annecik” (çocuk dili) çocukların anneleri için kullandıkları seslenme sözü (KK 4).

“anaka! ne edeyi?”

babaka: “baba, babacık” (çocuk dili) çocukların babalarına için kullandıkları seslenme sözü (KK 5).

balum: “Sevgili kardeşim, arkadaşım, şekerim” anlamında daha çok kadınlar arasında kullanılan ünlem (Muradiye-Rz.), (DS, s. 505).

binam/o binam: Büyüklerin küçüklere karşı kullandığı ve “evladım, kardeşim, azizim” anlamlarında seslenme ünlemi (Çayeli-Rz.), (DS, s. 695).

“ey gidi binam!”

da/dâa: Konuşma sırasında bazen seslenme için de kullanılır (RİA, s. 237).

“ğel ileri dâ!”

dayi: Yörede kendinden yaşça büyük erkeklere seslenirken kullanılan ünlem (KK 3).

dayika: “dayı, dayıcık (çocuk dili)” (GRS, s.143).

“Dayika! Ne edeyi?”

dedeka: “dede, dedecik (çocuk dili)”, yaşlı kişilere seslenirken de kullanılır (KK 4).

do/to: Hemşinilerde erkeklerde seslenme ünlemi (Çayeli-Raşot, Ardeşen-Oce); to (Çamlıhemşin-Ayder, Aşağı Viçe), (KAS, s. 332).

e: çoğunlukla sevgi dolu hitap için kullanılan seslenme ünlemi. “e paçi, e ola” (KK 2).

⁶ Rize Ağzındaki seslenme ünlemleri, “Anlam Bilimsel Bağlamıyla Rize Ağzındaki Seslenme Ünlemleri” 6. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Çalıştayı (5-7 Ekim 2023). Elazığ. TDK Yay. başlıklı çalışmamızda anlam bilimsel yönden ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

e pulobom: “e yavrum, e kuşum, e sevgilim” anlamlarında çoğunlukla sevgi dolu seslenme için kullanılan ünlem (KK 3).

ēğ: Bazen seslenme ifadesi için kullanılan ünlemdir.

“ēğ deduk, “ağabey,”oturdukdán sōra...” (RĪA, s. 223)

“ēğ! şaşáyim o aklıla, sen koc’a bi pādişah olasun da...”(RĪA, s. 243)

ey/ēy: Yaygın kullanılan bir seslenme ünlemdir.

“ēy! alt vurdi. ey! üst vurdi.” (RĪA, s. 211)

emice: “amca” Yörede kendinden yaşça büyük erkeklere seslenirken kullanılan ünlem (KK 1).

hade/hayde: “haydi” isteklendirmek, çabukluk bildirmek için kullanılan seslenme ünlemi (GRS, s. 203).

“hade! ceç oğume, cideyiruk.”

herif: Kadının eşine hitap şekli, bazı durumlarda seslenme ünlemi olarak da kullanılmaktadır (KK 2).

“Heriff, bi bak hele!”

hēy: Nadir olarak kullanılan seslenme ünlemdir (RĪA, s. 197).

“hēy! arkadaşlar, bir varlar, bir yoklar. ula, dinleyin...”

ka/kā⁷: Hemşin’de kız çocuklarına ve kadınlara seslenmek için kullanılan ünlem (KAS, s. 576).

“ka Ayşe!” (Ardeşen Oca-Hemşin; Çamlıhemşin-Çinçiva, Makrevis)

“kāl bizum yemek ne oldi?” (Hemşin)

kada: Yaşlı kadınların küçüklere seslenme için kullandıkları ünlem (GRS, s. 242).

kari: Erkek, eşine azarlama ifadesi için seslenirken kullanır (GRS, s. 255).

“Karii! Atturma kafami tepeme.”

ķiz: Kızlara seslenmede kullanılan ünlem (KK 3).

kocakari: Erkek eşine seslenirken genellikle bu kelimeyi kullanır (KAS, s. 682).

“kocakari! beni yalağuz paku işe citma.”

o: Hitap edilen kişi ve kişileştirilmiş nesne adlarından önce kullanılan yaygın bir seslenme ünlemdir (KAS, s. 897).

“o hoca! Kurban ayaklarına, abu uşāğumi sen okutacasun.”

⁷ Cimil-Rize’de de kadının kocasına seslenmek için kullanıldığı ünlemdir (HYİ, s. 185).

“o ce (celin < gelin), o be (beykana < büyükanne), o bi/ binam, o ka, o kada, o paçi, o ba (paçi<bacı)”, ...

oğ /ōğ /oōy/ ōv/oy/ ōy,/oy ōy:

-“oğ! ula ‘O’mer ‘hoşg’eldun, sefa ğeldun.” dedi.(RİA, s. 222)

“ōğ! eyidu.” (RİA, s. 24)

“bu ojdağar geldi, “ōv!” dedi...” (RİA, s. 198)

óla/ula Erkeklerle seslenme ünlemi (Çayeli-Raşot) (KAS, s. 909).

“..., deli kardaş evde kaldı, “óla!” dedi...(RİA, s. 218)

“ulaa! bi şe gelmedi akluma.” (RİA, s. 237)

paçi/paçi: Kız çocuğuna seslenmede kullanılır (DS, s. 3378).

ya/yā: Bazen tek başına bazen de ismin önüne gelerek seslenme ünlemi olarak kullanılabilir.

“Ya bi bak oni!” (RİA, s. 193)

“Yā Míqtat yerıştum!” (RİA, s. 267)

yahu: Karı koca birbirini çağırarak için kullanılan ünlem (Rz. ve köyleri), (DS, s. 4128).

b. Gösterme ünlemleri

aha/ahan: “İşte, bak burada, bak gör” anlamına gelen ünlem ifadesi (Çayeli ve çevresi).

“aha bi ‘melan! ğel ustine... (RİA, s. 211)

...“aha arka’daşı ğeturdum.” dedi. (RİA, s. 222)

ha: “işte, burada” anlamında gösterme ünlemidir.

“kız babası sorar ağa: “bu midu?” – yok, - ha bu midu?- yok, yok, ...” (RİA, s. 199)

ihı: “işte” anlamında gösterme ünlemi. (Ardeşen-Rz.), (DS, s. 2461)

na: “al, işte!” anlamında gösterme ünlemi (İkizdere-Rz.), (DS, s. 3098, KAS, s. 887)

ta: “işte” anlamında gösterme ünlemi. (Salarha-Rz.), (DS, s. 3856)

c. Sorma ünlemleri

da/dâa: Vurgu ve tonlaması cümleye soru anlamı katan ünlem (KAS, s. 295).

“gideysun da?”

dersun!: “ne diyorsun, öyle mi, sanmıyorum” anlamında soru ifadesi taşıyan ünlem (GRS, s. 148).

eseh mi der!/deyisun!: “doğru mu söylüyor/sun, ne diyor/sun” anlamında soru ifade eden ünlem (KK 4).

ya ne/ya nedu: “Ya nasıl, ne zannediyorsun” anlamında soru ifade eden ünlem (GRS, s. 449).

ç. Cevap verme, onaylama, kabullenme, ret ünlemleri

ha/ħa/he: “evet” anlamında onay ünlemi (KAS, s. 473).

“ha dicesun bağa, anlaşacağuk! yosa aburdan kalkmam.”

“tak he dedurttuk ağa canumuz çıktı.”

“ha bu ‘tukan senin midu?’ dedi. “hē, benumdu.” (RİA, s. 224)

na/naa: “hayır, yok, olmaz” anlamında ünlem (KAS, s. 887).

peç'i/pekē/pekēy: Onaylanma, kabullenme ifadesi taşıyan ünlem.

“peç'i! Ādem babamız kı dún̄ya yú̄zine ğeldi...” (RİA, s. 263)

“hāyir doktorum, Kale mağlesindenim.” dedum. “pekē!” dedi.(RİA, s. 28)

“pekēy, kalāyim.” dedi.(RİA, s. 218)

ya ne /ya nedu: “elbette, tabii ki öyle” anlamında onay ifade eden ünlem (GRS, s. 449).

d. Yönlendirme ünlemleri

Bu gruptakiler, hayvanlara yönelik olup onları bir şekilde yönlendirmek, harekete geçirmek, durdurmak veya uzaklaştırmak için kullanılan ünlemlerdir. Birçok çalışmada yönlendirme ünlemleri, seslenme ünlemleri başlığı altında verilmektedir. Yönlendirme ünlemlerindeki seslenme ile insanlara yönelik seslenme ünlemleri farklıdır. Örneğin “ey, hey, bre” vb. seslenme ünlemleri insanları yönlendirmekten çok onları uyarmak, onlara seslenmek için kullanılmaktadır. “pisi pisi, çüş, deh, ho, kuçu kuçu, bili bili ” gibi ünlemler, doğrudan hayvanları yönlendirmeye, çağırmaya, durdurmaya, yürütmeye vb. yönelik ünlemlerdir. Bu nedenle ayrı ünlemler olarak değerlendirilmeleri daha uygundur (Baydar, 2016, s. 144).

ariş: Öküzleri işe koşarken verilen emir komutu (Çamlıhemşin-Rz.), (KAS, s. 102).

bili bili: Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi (Rz.), (DS, s. 693).

ço: Eşeği hızla yürütme ünlemi (Rz. ve köyleri), (DS, s. 1253),

çöş: Yük hayvanlarını durdurma ünlemi (Rz. köyleri), (DS, s. 1295).

dü dü: Koyunları çağırma ünlemi (Salarha köyleri- Rz.), (DS, s.1616).

gudi gudi/kuçi kuçi /kudi kudi/: Köpeği çağırma ünlemi (GRS, s. 288; HYİ, s. 192).

ħe: Keçileri güderken kullanılan ünlem (İkizdere-Rz.), (KAS, s. 504).

hoşt/oşt/öşt: Köpek kovalama ünlemi (Muradiye, Küçükçayır-Rz.), (DS, s. 3358; HYİ, s. 192).

kale kale: Sığırları yürütmek için kullanılan ünlem (Rz.), (KAS, s. 600).

kış kış: Kümes hayvanlarını kovalama ünlemi (Rz.), (DS, s. 2846).

na: Sığırları çağırmak için kullanılan ünlem (İkizdere-Rz.), (KAS, s. 887).

oha/ ohah: Sığır durdurma ünlemi (Çayeli-Rz., Ardeşen-Rz.), (DS, s. 3274).

poota/poğota: 1. İnekler su içmekte nazlandığında onları iştahlandırmak, teşvik etmek amacıyla söylenen söz (HYİ, s.150; KAS, s. 193).

2. "Oha" anlamında kovalama ünlemi (Güneyce-Rz.), (DS, s. 3468).

şo! : Katırları durdurmak için kullanılan ünlem (Çamlıhemşin-Rz.), (KAS, s. 1063)

Sonuç

1. Ünlemler; isim, fiil, sıfat, zamir, zarf gibi ayrı bir tür olarak değerlendirilip ele alınmalıdır. Ünlemlerin kapsamına yansıma sözcükler dâhil edilmemeli, ünlemler edat türü içinde değerlendirilmemelidir. Temel işlevi anlatım olan ünlemler üzerine yapılan çalışmalarda ünlemlerin çeşitli duyguları ve heyecanları yansıttığı ifade edilir ancak ünlemler, düşüncelerin de etkili ve kısa bir biçimde ifade edilmesinde önemli rol oynarlar.

2. Çalışmalardan yapılan taramalar ve çeşitli derlemeler sonucunda Rize ağzında duygu değerleri ve cümledeki bağlama kattıkları anlamlar doğrultusunda 141 ünlem ve bu ünlemlerin üstlendiği 25 işlev tespit edilmiştir. Çalışmada aynı ünlemin farklı anlamları da sınıflandırılmış ve bu sayıya dâhil edilmiştir. Buna göre tespit edilen işlevler ve ünlem sayıları şu şekildedir: acıma ifade eden ünlemler **1**, sevgi/şefkat ifade eden ünlemler **6**, sevinç ifade eden ünlemler **2**, beğenme/hayranlık ifade eden ünlemler **1**, bıkkınlık/usanma/umursamama ifade eden ünlemler **4**, karamsarlık/memnuniyetsizlik ifade eden ünlemler **1**, hatırlama/hatırlatma/tahmin/ihhtimal ifade eden ünlemler **4**, özlem ifade eden ünlemler **2**, kızgınlık/öfke/sitem/nefret/beddua/sabırsızlık ifade eden ünlemler **17**, korku/heyecan/uyarı/çekinme ifade eden ünlemler **8**, abartma/övünme ifade eden ünlemler **2**, şaşkınlık ifade eden ünlemler **12**, pişmanlık/özür dileme/rica/yalvarma/rahatlama/rahatlatma ifade eden ünlemler **4**, karşı çıkma/tehdit/durdurma/engel olma/susturma ifade eden ünlemler **9**, beğenmeme ifade eden ünlemler **2**, telaş/aniden olma ifade eden ünlemler **1**, yöneltme/teşvik ifade eden ünlemler **1**, üzüntü/çaresizlik ifade eden ünlemler **1**, pekiştirme ifade eden ünlemler **2**, alay etme ifade eden ünlemler **4**, seslenme ünlemleri **30**, gösterme ünlemleri **5**, sorma ünlemleri **4**, cevap verme/onaylama/kabullenme/ret ifade eden ünlemler **4**, yönlendirme ünlemleri **14**.

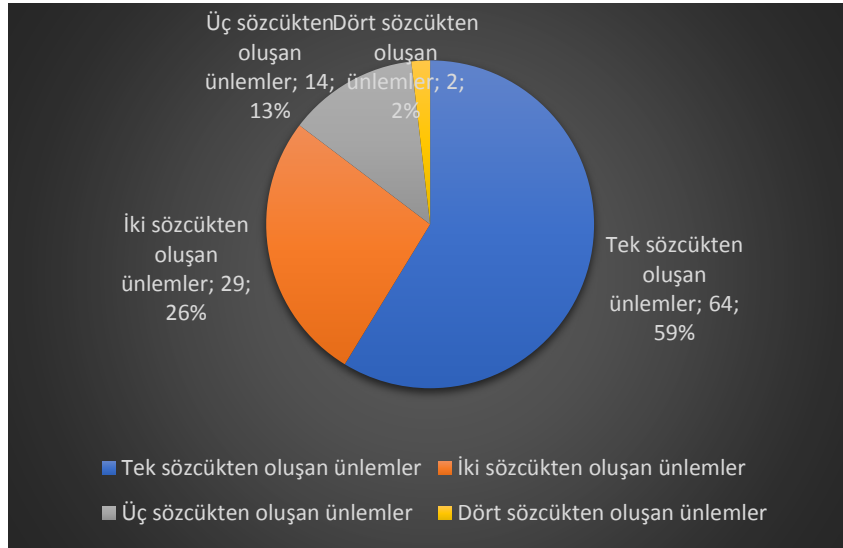
Rize ağzında ünlemler içerisinde "seslenme ünlemleri"nin sayıca fazla olduğu dikkati çekmektedir. Ünlemlerin en çok "seslenme" işleviyle kullanılmasında Rize ilinin coğrafi özelliklerinin etkisi olduğu söylenebilir. Rize ili, engebeli arazi, yükseklik gibi coğrafi şartlardan ötürü dağınık yerleşime sahiptir. Bu dağınık yerleşim, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan yöre halkı arasındaki günlük iletişim diline de etki etmiştir. Yöre halkı, gerek günlük işlerini yaparken (çay toplama, hayvancılık vb.) gerekse istek veya ihtiyaçlarını en kolay ve hızlı yoldan karşılamak için genellikle seslenme ünlemleri aracılığıyla iletişime geçmektedir.

Rize ağzında “seslenme ünlemleri”nden sonra “kızgınlık/öfke/sitem/nefret/beddua/sabırsızlık ifade eden ünlemler”in diğer gruptaki ünlemlere göre fazla olduğu görülmektedir. Bu durum da benzer şekilde coğrafi şartların insan üzerindeki etkisine örnek olarak gösterilebilir. Rize’nin arazi yapısının yüksek, engebeli ve dağlık oluşu, Karadeniz’e kıyısı oluşu gibi etkenler yöre halkının hızlı, hareketli, mücadeleci, telaşlı, çabuk sinirlenmesi gibi davranışlarında da belirleyici bir rol oynadığı düşünülebilir. Buna bağlı olarak yöre halkı, daha etkili ve kolay yoldan iletişime geçmek için ünlemler yardımıyla da duygularını, düşüncelerini, değerlendirmelerini ortaya koymaktadır.

3. Ünlemlerin görevleri iletişimde öne çıkar. Bazen aynı ünlem, cümledeki bağlama göre farklı anlamları ifade edebilir. Rize ağzındaki bazı ünlemlerin de çok anlatımlılık taşıyıp birden çok anlam inceliği yani farklı yorum değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Örneğin cümledeki vurguya ve tonlamaya bağlı olarak “a dur a!” şaşkınlık veya susturma, “beh” acıma, korku veya öfke, “da/dâa” seslenme, pekiştirme veya soru ifadesi, “ha “ uyarı, özlem ya da gösterme, “yua!” şaşkınlık veya korku bildirmektedir. Aynı ünlemin birden çok anlam ifade etmesinde vurgulamadaki/tonlamadaki değişiklik önemli rol oynamaktadır. Ünlemlerin bu şekilde farklı anlam inceliğine veya değerine sahip olması onu ünlem yapan asıl unsurdur.

4. Ünlemler tek başına bir anlam ifade etmeyip cümle içerisinde bir anlatım ifadesi kazanırlar. Rize ağzında cümlede tek başına ya da sözcük grubu şeklinde kullanılan ünlemlerin yanında kalıplaşmış cümle niteliği gösteren ünlemler de mevcuttur. Rize ağzındaki ünlemler, sözcük yapılarına göre değerlendirildiğinde tek sözcükten oluşan ünlemlerin yanında iki, üç ve dört sözcükten oluşan ünlemler de mevcuttur. Bu ünlemlerin bazıları ikilemeden oluştuğu gibi (*dü dü, bili bili, kış kış, kale kale, oy oy*, vb.), kalıplaşmış cümle niteliğinde ünlemler (*alayim kadani!, kısacunlu olasun!, nalet olsun!, kurban olasun bağa!*, vb.) ve birleşik sözcük niteliğinde olanlar (*Allahise*) da vardır. Buna göre kaynak taramaları ve derlemeler sonucunda Rize ağzında tek sözcükten oluşan 64 ünlem (*a, afkur!, aha/ahan, anaka, anana, arama, babaka, balum, beh, binam, arış, astoşı, cidi, ço, çöş, çorlan!, çudi, balaçi(m), beh, da/daa, dayi, dayika, dedeka, dema/demani, dersun!, do/to, e, eğ, eh, emice, ey/ëy, fut, ha, hade/hayde, herif, hëy, he, hu, hoşt/oşt/öşt, hutuli, ihi, ka/ka, kada, kari, kırklanacasun!, kiz, na/naa, o, oğ/öğ/oöy/öv/oy/öy, oh, oha/ohah, ohov, óla/ula, paçi/paçi, peç'i/peke/pekëy, poota/poğota, şo, ta, uğ, vu/vuu, vüy, ya/yā, yahu, yua*), iki sözcükten oluşan 29 ünlem (*a kada/o kada, alayim kadani!, Allahise, aluyi bağa!, bağa ne!, başuna yansun!, beni yedun!, bili bili, derdume idi!, dur a, dü dü, eseh mi dersun!/deyisun!, e pulobom, ey kiti, gudi gudi/kuçi kuçi/kudi kudi, heleçça yuçça, kaybol!, o kısacunli, kısacunlu olasun!, nalet olsun!, o binam, oy oy, öş öş, kale kale, kış kış, kidi kidi, kocakari, payi vuh, ya ne/ya nedu*), üç sözcükten oluşan 14 ünlem (*a dur a, a kaybol, anam çesilsun sağa!, a sucut dur!, bi ceket اساسun!, çopek corsun süratini!, eyi halun var!, i hu hu, kurban olasun bağa!, nalet ol kaybol!, ne mutli keyfunel!, o/vay başuma celenler!, o derdi varum! ya kover beni!*), dört sözcükten oluşan 2 ünlem (*o kaybana da ander!, o vay beni vay bana/o vay bağa koronami!*) tespit edilmiştir.

Rize ağzında sözcük yapılarına göre ünlemlerin grafiği aşağıdaki şekildedir:

Grafik 1: Rize Ağzında Sözcük Yapılarına Göre Ünlemler

5. Ünlemlere sayı sınırlaması koymak imkânsızdır. Pek çok ses, sözcük, sözcük grubu ya da cümle yineleme ya da vurgu yoluyla ünlem niteliği taşıyabilir. Rize ağzında kalıplaşmış, herkes tarafından bilinen “aha!, e!, ey!, eh!, há!, hayde!, hëy!, hōh!, oḡ!, oha!, vu!, ya!, yahu!” gibi ünlemler olduğu gibi sadece yöre halkı tarafından “alayım kadani!, aluyi bağa!, anana!, astoş!”, balaçi(m), beni yedun!, binam!, çudi!, e pulobom!, hutuli!, ka!/kâ!, kırklanacasun!, o kaybana da ander, o kısacunli!, öşöş!, paçi!, ya kover beni!, ya ne!, yua! ” gibi sözcük, sözcük grupları ya da cümlelerin de ünlem niteliğinde kullanıldığı görülmektedir.

Kısaltmalar

DS: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü; **GRS:** Güneyce-Rize Sözlüğü; **HYİ:** Her Yönüyle İkizdere; **KA:** Karadeniz Ansiklopedik Sözlük I-II. Cilt; **RIA:** Rize İli Ağzları; **Rz.:** Rize; **TGS:** Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı; **TDK:** Türk Dil Kurumu; **Yay.:** Yayınları

KAYNAKÇA

- AKALIN, Ş. H. (2011), “Türkiye Türkçesinde Ünlem”, *Türk Gramerinin Sorun Sorunları Bildiriler*, Ankara: TDK Yay: 588-603.
- AKSAN, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yay.
- ATABAY, N. vd. (2003). *Sözcük Türleri*, Ankara: Papatya Yayıncılık.
- BANGUOĞLU, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- BAYDAR, T. (2016). “Ünlem Üzerine”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilim Araştırmaları Dergisi*, 7: 127-151.

- BİLGEGİL, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- BOZKURT, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi Kültür Dizisi.
- CAFEROĞLU, A. (1994). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar*. Ankara: TDK Yay.
- COŞKUN, O. (2005). *Her Yönüyle İkizdere*. Kocaeli.
- DEMİRBAŞ, M. (2017). "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Seslenme Sözcükleri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2154-2181.
- DELİCE, H. İ. (2012). *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yay.
- DENY, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali U. Elöve). İstanbul: Maarif Vekâleti Yay.
- EDİSKUN, H. (2010). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKŞİOĞLU, S. (2023). "Anlam Bilimsel Bağlamıyla Rize Ağzındaki Seslenme Ünlümleri". *6. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Çalıştayı* (5-7 Ekim 2023). Elazığ. TDK Yay.
- EMRE, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: TDK Yay.
- ERGİN, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- GEDİZLİ, M. (2015). "Türkçede Ünlümler ve Temel İşlevleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/36: 126-134.
- GENCAN, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- GÜLENSOY, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- GÜNAY, T. (2003). *Rize İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yay.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB Yay.
- HENGİRMEN, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayın Evi.
- JAKOBSON, R. (1960). *Linguistics and poetics*. (Ed. A. Scbcok). Style İn Language: MIT Press.
- KARA, İ. (2014). *Güneyce-Rize Sözlüğü Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası Ve Nâtıkası*. İstanbul: Dergâh Yay.
- KARAHAN, L. (2005). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yay.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.
- KOÇ, N. (1997). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Yay.
- KONONOV, Andrey Nikolayeviç (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, Moskova-Leningrad: SSCB Bilimler Akademi Yayınevi.
- KÜLEBİ, O. (1991). "Türkçe Ünlümlerin Kullanımbilim (Pragmatics) Yönünden İncelenmesi". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1/10: 10-34.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- ÖZTÜRK, Ö. (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük I-II. Cilt*. İstanbul: Heyamola Yay.

SOMUNCU, M. (2020). "Ünlemler ve Ünlemlere İşlevsel Yaklaşım: "Garibnâme Örneği". *Dil Araştırmaları*, 26: 65-82.

Sis, N.- Bahşi, N. (2016). Anadolu Ağzlarında Ünlemler ve Fonksiyonları. *International Journal of Language Academy*, Volume 4/1 Spring s. 143-155

TDK Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993). Ankara: TDK Yay.

TDK Türkçe Sözlük (2009). Ankara: TDK Yay.

TDK Türk Gramerinin Sorunları (2011). Ankara: TDK Yay.

ÜÇÖK, N. (1947). *Genel Dilbilim (Linguistik)*. Ankara: Ankara Ü. Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.

VARDAR, B. (2002). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.

ZÜLFİKAR, H. (2011). "Ünlemler ve Ses Yansımaları Kelimeler". *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler*. Ankara: TDK Yay: 604-607.

Kaynak Kişiler

KK 1	N. K.	1951/Rize/Merkez	Emekli	Lise mezunu	11.04.2023
KK 2	G. K.	1957/Rize/Çayeli	Ev hanımı	Okuma-yazma bilmiyor.	09.04.2023
KK 3	H. K.	1980/Rize/Merkez	Ressam	Üniversite mezunu	22.04.2023
KK 4	F. B.	1975/Rize/Ardeşen	İşçi	İlkokul mezunu	18.07.2023
KK 5	E. Ç. D.	1978/Rize/Kalkandere	Temizlik görevlisi	İlkokul mezunu	26.07.2023

EXTENDED ABSTRACT

Exclamations; reflecting various emotions such as joy, sadness, excitement, fear, surprise, pity, anger, hatred, boasting, desire, relief, like/dislike; It is a type of word used to express actions such as calling out, approving, giving orders, stopping, asking questions. Interjections, which serve to express various emotional and thought states in the simplest way, have an important function in oral and written expression as they provide a comprehensive expression with a small number of words. The interjection has been either accepted as an independent

word type or evaluated as a dependent word type within the "preposition" type by various researchers. An exclamation is an independent word type that is not included in any word type and can be used alone. Exclamations, like prepositions, do not directly correspond to a specific concept and cannot receive derivational or inflectional suffixes. However, interjections, whose meaning is primary, can be used in various functions. Interjections express a meaning/expression when used independently, they can be inflected, they can transform into nouns and serve as subject, definite object, complement. They are also words that have sentence value. While they can be used alone (oops!, that's enough!, come on! etc.), they can also be found at the beginning or end of sentences depending on the meaning. When examined according to these features, the need to evaluate it as a separate word type emerges.

Interjections have an important role in conveying various emotions, thoughts and evaluations in verbal communication in Turkey Turkish dialects, which contain important materials in terms of language and culture. Turkey Turkish dialects are rich in terms of interjections and accordingly, it is seen that interjections are used in many different functions in the dialects. Based on this, this study aims to evaluate the use of interjections in Rize dialect, which are used to express various emotions, excitements, thoughts and sometimes become stereotyped sentences, by determining them according to their functions.

In this study, the theoretical infrastructure was first created by scanning the literature on interjections. Then, it was tried to identify the interjections in the dialect of Rize province by scanning and compiling method. While evaluating interjections according to their functions, the classifications of interjections in Zeynep Korkmaz's Turkey Turkish Morphology and Oya Külebi's "Examination of Interjections in Turkish in Terms of Pragmatics" were used, and with some changes, interjections in Rize dialect were functionally classified according to their expressions in the context.

Accordingly, the interjections in Rize dialect have been evaluated under two main headings according to their qualities and functions: 1. Introverted Interjections (Emotional Interjections), 2. Extroverted Interjections. Introverted interjections within themselves "a. Exclamations expressing pity, b. Exclamations expressing love and compassion, c. Exclamations expressing joy, c. Exclamations expressing like and admiration, d. Exclamations expressing boredom, weariness, indifference, e. Exclamations expressing pessimism and dissatisfaction, f. Exclamations expressing remembrance, reminder, possibility, prediction, g. Exclamations expressing longing, desire, insistence, objection, g. Exclamations expressing anger/anger, reproach, warning, hatred, curse, impatience, h. Exclamations expressing fear, excitement, warning, hesitation, i. Exaggeration, boasting/superiority exclamations, i. Exclamations expressing surprise, j. Interjections expressing regret, apology, request, begging, relief/comfort, k. Exclamations expressing opposition, threat, stopping/obstruction, silencing, l. Exclamations expressing dislike, m. Exclamations expressing haste, suddenness, n. Exclamations expressing direction or encouragement, o. Exclamations expressing sadness and despair, d. Interjections expressing reinforcement, p. It is evaluated in 20 subgroups, including "exclamations expressing ridicule and contempt", and "extrovert exclamations". Vocal exclamations, b. Demonstrative exclamations, c. Asking exclamations, c. Answer exclamations, d. It was evaluated in five subgroups: referring exclamations. As a result, 141 exclamations and 25 functions undertaken by these exclamations were identified in Rize dialect, in line with their emotional values and the meanings they add to

the context of the sentence. In the study, different meanings of the same exclamation were also classified and included in this number.

The functions of exclamations come to the fore in communication. Sometimes the same exclamation has different meanings depending on the context in the sentence. It has been determined that some exclamations in the Rize dialect are polyexpressive and have more than one subtlety of meaning, that is, different interpretation values. For example, depending on the stress and intonation in the sentence, "a dur a!" surprise or silence, "beh" for pity, fear or anger, "da/dâa" for calling out, reinforcing or questioning, "ha" for warning, longing or showing, "yua!" It expresses surprise or fear.

Exclamations do not have a meaning on their own, but gain a narrative expression within the sentence. In Rize dialect, in addition to the exclamations used alone or as a group of words in the sentence, there are also exclamations that have the characteristics of formulaic sentences. When exclamations in Rize dialect are evaluated according to their structure, the most common words are "one-word exclamations" with a rate of 59% (61), "two-word exclamations" with a rate of 26% (29), three-word exclamations with a rate of 13% (14) and 2% (2). Interjections consisting of four words have been identified.

It is impossible to limit the number of exclamations. Many sounds, words, phrases, or sentences can be exclamatory through repetition or emphasis. Exclamations such as "aha!, e!, ey!, eh!, há!, hayde!, hēy!, hōh!, oğ!, oha!, vu!, woo!, huh!," which are stereotyped in Rize's dialect and are known by everyone. as in the local people only "alalım kadani!, aluyi baga!, anana!, as-toş!, balaçi(m), Benim yedun!, binam!, çudi!, e pulobom!, hutuli!, ka!/kâ!, Kırklanacasun !, swear to that loser, that short one!, şöşöş!, paçi!, kick me out!, what the hell!, yua! It is seen that words, word groups or sentences such as " are also used as exclamations